

نقش جهت‌گیری‌های مذهبی درونی و بیرونی بر اهداف و آرزوهای زندگی دانشجویان (مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه علامه طباطبایی)

دکتر هوشنگ گراوند*

چکیده

هدف از پژوهش حاضر، بررسی نقش جهت‌گیری‌های مذهبی درونی و بیرونی بر اهداف و آرزوهای زندگی در دانشجویان است. روش تحقیق توصیفی از نوع همبستگی و نمونه آماری شامل ۲۵۰ دانشجو بود که از طریق روش نمونه‌گیری در دسترس از بین دانشجویان دانشگاه علامه طباطبایی انتخاب شدند. ابزارهای جمع‌آوری اطلاعات شامل پرسش‌نامه‌های جهت‌گیری مذهبی آلپورت و فگین (۱۹۶۳) و شاخص آرزوگروخت و همکاران (۲۰۰۵) بود. نتایج نشان داد که بین جهت‌گیری مذهبی درونی و آرزوهای ذاتی و تعالی خود رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد؛ اما بین جهت‌گیری مذهبی درونی و آرزوهای بیرونی رابطه معنی‌داری مشاهده نشد. بین جهت‌گیری مذهبی بیرونی و آرزوهای بیرونی رابطه مثبت و معنی‌دار بود؛ اما بین جهت‌گیری مذهبی بیرونی با آرزوهای ذاتی و تعالی خود رابطه معنی‌داری یافت نشد. در ادامه نتایج تحلیل رگرسیون چندگانه نشان داد که جهت‌گیری مذهبی درونی قادر به پیش‌بینی نمره آرزوهای ذاتی؛ جهت‌گیری مذهبی بیرونی و درونی قادر به پیش‌بینی آرزوهای تعالی خود و جهت‌گیری مذهبی بیرونی قادر به پیش‌بینی آرزوهای بیرونی می‌باشد.

واژگان کلیدی: جهت‌گیری مذهبی درونی، جهت‌گیری مذهبی بیرونی، آرزوها

از دهه ۱۹۸۰ در پژوهش‌های روان‌شناسی در مورد اهداف زندگی یک تحول رخ داد. پژوهشگران از دیدگاه‌های متفاوت شروع به بررسی وسیع فرایندها و ابعاد مربوط به فعالیت‌ها و آرزوهایی که مردم غالباً به دنبال آن بودند، نمودند (Pervin, 2015: 35). باید یادآور شد که قبل از این مطالعه، آرزوها و اهداف زندگی دانشجویان زمینه مطالعاتی مجموعه‌ای از نظریات جامعه‌شناسی و روان‌شناسی بوده است. در حوزه جامعه‌شناسی، نظریه‌های «محرومیت نسبی»^۱ (Davis, 1996: 22) و نظریه «فشار محیطی»^۲ (Thistlethwaite & Wheeler, 1996: 221) از جمله نظریاتی هستند که به تبیین اهداف زندگی جوانان پرداخته‌اند. همچنین در حوزه روان‌شناسی نظریه‌های زیادی به تبیین اهداف زندگی جوانان پرداخته‌اند؛ از جمله می‌توان به نظریه انگیزشی «خودمختاری»^۳ (Deci & Ryan, 1985, 1991)؛ به نقل از خیر، ۱۳۸۸، ص ۷۳) و نظریه ساختار انگیزشی (Cox & Klinger, 2002, 2011) اشاره کرد. در نظریه خودمختاری محتوای اهداف زندگی یا آرزوهای جوانان به دو گروه بیرونی^۴ یا درونی^۵ تقسیم می‌شوند (Kasser & Ryan, 1996, 1993) و در نظریه ساختار انگیزشی، اهداف افراد یا انطباقی اند یا غیرانطباقی (Cox & Klinger, 2011: 28). اهداف درونی، آنهایی هستند که مستلزم رشد شخصی، صمیمیت هیجانی و خدمت‌رسانی اجتماعی هستند، در حالی که اهداف بیرونی شامل موفقیت‌های مالی (ثروت)، جذابیت فیزیکی، و شهرت اجتماعی اند (Brdar, Rijavec & Miljković, 2009: 320). از آرزوهای بیرونی، تحت عنوان «آرزوهای مادی» یا «رؤیاهای آمریکایی» نیز یاد می‌شود (Sagiv, Roccas & Hazan, 2004: 68). از نگاه کاسر و ریان (Kasser & Ryan, 2001: 41)، هر چه اهداف درونی برای افراد مهمتر باشد، آنها احساس خودشکوفایی و سرزندگی بیشتری دارند و نشانه‌های بدنی و افسردگی کمتری نشان می‌دهند. در مقابل، هرچه اهداف بیرونی برای افراد اهمیت پیدا کند، احساس خودشکوفایی و سرزندگی کمتر و نشانه‌های بدنی و اضطراب بیشتری نشان می‌دهند. در واقع، آرزوهای مادی، بنیان بهزیستی را سست خواهند کرد

1. relative deprivation
2. environmental press
3. self-determination
4. external
5. internal

(Sagiv et al., 2004: 69). از این رو برخی مؤلفان (Joseph & Linley, 2004: 364)

معتقدند در درمان‌های مراجع محور لازم است به مراجعان کمک شود تا مسیر حرکت آرزوهای مادی را به سمت آرزوهای درونی تغییر دهند.

مطالعات انجام شده در نظریه خودمختاری، چهار آرزوی رشد شخصی^۱ (خودمختار بودن در انتخاب و انجام دادن اعمال و کسب بینش هر چه بیشتر در رابطه با اعمال و کارهای مورد علاقه)، ارتباط یا پیوندجویی^۲ (داشتن روابط صمیمانه و متعهدانه با دیگران)، همکاری اجتماعی^۳ (تلاش برای بهتر کردن جامعه و کمک به دیگران برای بهبود زندگی‌شان) و حفظ سلامتی^۴ را به عنوان آرزوهای ذاتی^۵ و کسب ثروت^۶، شهرت^۷ و زیبایی را به عنوان سه آرزوی بیرونی^۸ مطرح کرده‌اند (Kasser & Ryan, 1996, 1993). در ادامه گروزت و همکاران (Grouzet, Kasser, Ahuvia, Dols, & Kim, 2005: 803)

جهت تعمیم بیشتر آرزوهای ذاتی و بیرونی در فرهنگ‌هایی با تفاوت‌های اجتماعی و اقتصادی، شناسایی تمایزات بیشتر میان اهداف ذاتی و بیرونی و شناسایی اهداف و ابعاد و رای هفت آرزو و دو بعد ذاتی و بیرونی، با مطالعه بر ۱۸۵۴ دانشجو از ۱۵ فرهنگ متفاوت، علاوه بر تأیید ابعاد ذاتی و بیرونی آرزوها که پیش از این مطرح شده بود، بُعد دو قطبی دیگری از آرزوها را با عنوان آرزوهای تعالی خود^۹ در برابر آرزوهای خود جسمانی^{۱۰} مطرح کردند که چهار آرزوی هم‌نوایی^{۱۱}، لذت‌جویی^{۱۲}، ایمنی^{۱۳} و معنویت^{۱۴} را شامل می‌شود. در مطالعه آنها این یازده آرزو در ساختاری مدور به‌طور یکسانی در کشورهای فقیر و غنی به‌دست آمدند. به این صورت که آرزوی همکاری اجتماعی علاوه بر قرار گرفتن در بعد ذاتی، گرایشی را به بعد تعالی خود نشان داد.

1. personal growth
2. affiliation
3. community contribution
4. health
5. intrinsic aspirations
6. wealth
7. fame
8. extrinsic aspirations
9. Self-transcendence
10. Physical-self
11. Conformity
12. Hedonism
13. Safety
14. Spirituality

حالی که دو آرزوی سلامتی و موفقیت مالی علاوه بر قرارگیری در بعد ذاتی و بیرونی گرایشی را به بُعد خود جسمانی نشان دادند. در میان چهار آرزوی جدید نیز آرزوی معنویت در بُعد تعالی خود و آرزوی لذت جویی در بُعد خود جسمانی قرار گرفت، آرزوی امنیت نیز گرایشی را به ابعاد ذاتی و خود جسمانی نشان داد و آرزوی همنوایی نیز گرایشی را به ابعاد بیرونی و تعالی خود نشان داد.

دو بُعد عمودی درونی در مقایسه با بیرونی و تعالی خود در مقایسه با خود جسمانی، روشی جالب و شهودی برای طبقه بندی و فهم ماهیت و انواع مختلف اهداف بشر فراهم می کنند. اهداف معنوی، به وضوح، اهداف تعالی خود هستند و مربوط به مسائل کلی جهانی در خارج از خود جسمانی فرد هستند ولی از لحاظ ماهیت، به طور ذاتی درونی یا بیرونی نیستند. چون معنویت، گاهی اوقات، به دنبال ارضاء نیازهای درونی است (مثل زمانی که حس یک فرد برای ارتباط با کلیسا اغنا می شود) ولی هم چنین می تواند از طریق ترس مجازات و جرم تحریک شود (Ryan, Rigby & King, 1993: 589). احساس اجتماعی که دارای یک کیفیت تعالی خود است، مربوط به رفاه جامعه و نسل های آینده است ولی درونی است چون اغلب، نیازهای ارتباط و صلاحیت و خودمختاری را اغنا می کند. پذیرش خود و پیوند جویی، از لحاظ ماهیت، به وضوح درونی اند چون ارتباط بسیار مستقیمی با ارضاء نیازهای ذاتی روان شناختی دارند؛ ولی در جایی بین اهداف خود جسمانی و تعالی خود قرار دارند. چون در اصل مربوط به این مواردند: حوزه روان شناختی- شخصی نفس (Freud, 1960؛ به نقل از Grouzet et al., 2005)، خود مادی- اجتماعی، یا خویشن های منطقی و فردی (Browr & Gsrder, 1996)؛ به نقل از Grouzet et al., 2005). سلامت فیزیکی و امنیت نیز اهداف درونی اند چون همه افراد نیاز به احساس امنیت و سلامت دارند (Bowlby, 2009: 45)؛ این اهداف نسبت به دیگر اهداف درونی، فیزیکی هستند چون امنیت و سلامت، مربوط به بی عیبی بدنی هستند. لذت جویی به وضوح مربوط به بدن است و اگرچه که بر لذت نه امنیت تمرکز دارد، ولی از حیطه کارهای درونی خارج است؛ به علاوه این حقیقت که لذت جویی، گاهی اوقات برای لذت محض است ولی در اغلب اوقات روشی برای اجتناب از مسائلی است که تحریک کننده اضطرابند (Baumeister, 1991: 32)، نشان می دهد که لذت جویی، از لحاظ ماهیت، نه درونی ذاتی و نه بیرونی ذاتی است

(Veenhoven, 2003: 442). موفقیت مالی، با تمرکزش بر هدایا و مقام اجتماعی، یک هدف بیرونی است ولی در صورت مورد زیر، دارای طعم فیزیکی می‌شود: اگر این پول برای تضمین بقا و خرید لذت‌های زودگذر و آنی جسمانی شود. تصویر و شهرت، دارای یک ویژگی بیرونی مشترک هستند ولی نسبت به موفقیت مالی، صفت خودبرتری بیشتری دارند، چون بر عقاید دیگران تمرکز بیشتری دارند. در پایان، هموائی، ترکیبی از این ۲ مورد است: نگرانی‌های بیرونی برای تطبیق با سلائق دیگران- نگرانی خودبرتری برای چیزی که خارج از خود فرد است (یعنی جامعه). محتوای اهداف بدون تردید می‌تواند پیش‌بینی‌کننده مهمی در زمینه‌ی علایق و جهت‌گیری‌های آینده افراد باشد (Grouzet et al., 2005: 804).

مطالعات انجام شده در این نظریه در سطوح مختلف فرهنگی، اقتصادی، سنی و جنسیتی نشان داده است که پی‌گیری و ارزش‌گذاری محوری آرزوهای بیرونی با بهزیستی و سلامت روان‌شناختی پایین و در مقابل، ارزش‌گذاری آرزوهای ذاتی با پیامدهای مثبت روان‌شناختی همراه است (Kasser, 1996: 1369). برای مثال، تمرکز زیاد بر اهدافی از قبیل پول و مقام با صمیمیت کمتر و کنترل بیشتر فرزندان (McHoskey, 1999)، (Kasser, Ryan, Zax & Sameroff, 1995)، ماکیاولی‌گرایی (McHoskey, 1999)، نگرش‌های تعصب‌آمیز قومی و نژادی و نگرش منفی نسبت به چندفرهنگی شدن کشورها (Duriez, 2011؛ Duriez, Vansteenkiste, Soenens & De Witte, 2007)، تعارض کمتر و حرص بیشتر برای منابع (Sheldon, Sheldon & Osbaldiston, 2000) و زندگی به طرقی آسیب‌رسان به محیط‌زیست (Brown & Kasser, 2000) مرتبط بود. به علاوه در مطالعه کاسر (Kasser, 1996: 1369) با استفاده از داده‌های آرشویی ۲۰ ملت ثروتمند نشان داده شد، ارزش‌هایی که یک ملت بر آنها تأکید می‌کنند بر خط‌مشی‌ها و سیاست‌هایی که آن ملت وضع می‌نماید و اعمالی که پی‌گیری می‌کند، ممکن است بهزیستی کودکان فعلی و نسل‌های آتی ملت را کاهش یا افزایش دهند تأثیر می‌گذارد. تبیین این نظریه در خصوص یافته‌های فوق این است که آرزوهای ذاتی به دلیل فرآیند اکتساب خودمختاری‌شان (این آرزوها اغلب به واسطه انگیزش‌های ذاتی^۱ و

همسان‌سازی شده^۱ پی‌گیری می‌شوند) و ارضاء نیازهای بنیادین روان‌شناختی با پیامدهای مثبت همراه بوده و به‌طور عکس، آرزوهای بیرونی به دلیل فرآیند اکتساب غیرخودمختارشان (این آرزوها اغلب به واسطه انگیزش‌های بیرونی^۲ و درون‌فکنی شده^۳ پیگیری می‌شوند) و عدم ارضاء نیازهای روانی با پیامدهای منفی همراه اند (Deci & Ryan, 2000: 236).

بر اساس منابع اسلامی، مدل عملکردی آرزو (أمل) از دو خرده سیستم رویکردی عقل‌مدار، و اجتنابی جهل‌مدار تشکیل شده است. بر اساس این مدل، پس از فعال شدن میلی خوشایند به آینده، بسته به اینکه کدام خرده سیستم فعال باشد، خروجی این سیستم در قالب سه برون‌داد بسط‌أمل، قصر‌أمل، و طول‌أمل نمایان خواهد شد. دو برون‌داد اول، حاصل فعالیت خرده سیستم رویکردی است که در برون‌داد اول، میل فعال شده، گسترش یافته و در برون‌داد دوم تعدیل می‌یابد و در برون‌داد سوم، که حاصل فعالیت خرده سیستم اجتنابی است، میل مذکور به افراط کشیده می‌شود و درک دنیای واقعی مختل خواهد شد. حال وقتی مدل اسلامی عملکرد روانی‌أمل، مبنای تحلیل قرار گیرد می‌توان درباره نقش آرزوها در رضایت از زندگی از نگاه اسلامی به یافته‌های دوگانه ذیل دست یافت:

الف) در صورتی که آرزوها از گذرگاه امن عقل عبور کنند، عقل امیالی را که همسو با اهداف متعالی انسان بوده بسط می‌دهد و فرد به دلیل نقش این گونه آرزوها در توسعه وجودی آدمی از بیشترین رضایت‌های روانی در زندگی بهره‌مند خواهد شد و هر چه قدر آرزوهای آدمی (چه بیرونی و چه درونی) در همین زمینه قرار گیرد، به همان نسبت رضامندی او از زندگی افزایش می‌یابد و نشاط، شادکامی و بهزیستی را تجربه خواهد کرد؛ و در صورتی که آرزوها همسو با اهداف متعالی او نباشند، رضایت فرد کوتاه کردن و تعدیل این آرزوها رقم خواهد خورد. تحقیقات متعدد علمی (Alimardani, Alimardani, 2014؛ Beni & Shajie, 2014؛ Chang, 2009؛ Snoep, 2008؛ Aghili & Venkatesh Kumar, 2008) مبتنی بر شادکامی انسان‌های دین‌مدار در مقایسه با دیگر افراد، شاهد این مدعا است.

برخی محققان (Inglehart, 2010: 360) هم در تبیین این یافته علمی که چرا باورهای دینی منجر به بهزیستی می‌شوند، اظهار کرده‌اند که اگر سطح بهزیستی فاعلی

1. identified motivation
2. extrinsic motivation
3. introjected motivation

شخص، تعادل بین آرزوها و موفقیت‌ها باشد، فرد می‌تواند با تعدیل آرزوها، شادکامی خود را افزایش دهد و ادیان همواره انسان‌ها را به تعدیل آرزوها ترغیب کرده‌اند. از این رو باورهای دینی مربوط به آرزو به بهزیستی بیشتری منجر می‌گردد.

به هر حال، در رویکرد عقل‌مدارانه، دیگر فرقی نخواهد کرد که آرزوهای مدّ نظر، آن گونه که برخی روان‌شناسان (Kasser & Ryan, 2001: 41) تفصل داده بودند، درونی باشند یا بیرونی. «شفقت در حق دیگران» به‌عنوان آرزویی درونی یا «ثروت» به‌عنوان آرزویی بیرونی در نگاه روان‌شناسان، در منطق مدل عملکردی اسلامی، در صورتی که با تشخیص عقل همسو با اهداف متعالی شوند هر دو از آرزوهایی خواهند بود که رضایت را افزایش خواهند داد؛ موضوعی که برخی روان‌شناسان (Brdar et al., 2009: 320) نیز به گونه‌ای دیگر به آن اذعان کرده‌اند. از نگاه آنان، برخی آرزوهای بیرونی در صورتی که در خدمت نیازهای درونی همچون خوداظهاری، رشد خود یا امنیت مالی قرار گیرند، بهزیستی و رضایت افراد را کاهش نخواهند داد.

ب) اگر مرجع تشخیص و اجرای آرزوهای فرد، نیروی جهل او باشد، به‌دلیل ویژگی‌های افراط‌گرایانه و غیرواقع‌بینانه جهل، امیال و آرزوهای فرد نه در طریق اهداف عالی که در مسیر تنزل وجودی فرد قرار گرفته، با افزایش آرزوها در قالب طول‌امل، رضایت فرد از زندگی در جنبه‌های مختلف کاهش خواهد یافت. اصلی‌ترین سازوکار کاهش رضایت به واسطه فرایند جهل‌مدار، «آسیب بعد شناختی» فرد است که به‌صورت پیوستاری و تدریجی در قالب سه شاخه کلی «نادیده گرفتن حقایق»، «فراموشی عمل معطوف به هدف»، و «انکار قطعیات» ظهور می‌یابد و اصلی‌ترین سازوکار افزایش رضایت به واسطه فرایند عقل‌مدار «سلامت شناختی» فرد است که متقابلاً در یک پیوستار «در نظر گرفتن حقایق»، «توجه به عمل معطوف به هدف»، و «باور قطعیات» تنظیم می‌شود.

بنابراین در منطق اسلامی، یکی از عوامل رضایت کم از زندگی و لذت نبردن از آن، ناشی از آسیب‌های شناختی طول‌امل است و سطح رضایت بالا در زندگی از سلامت شناختی بسط و قصر امل افراد نشئت می‌گیرد. در فرایند جهل‌مدار نه تنها آرزوهای بزرگ، رضامندی را افزایش نمی‌دهند، بلکه موجب سختی، مارات، اندوه و ناامیدی خواهد شد. از نگاه روایات، تکیه کردن بر آرزوهایی که با رویکرد جاهلانه نضج یافته

و به افراط کشانده شده، حتی لذت دنیای ممدوح با همه نعمت‌های الهی‌اش را از فرد خواهد گرفت. چنین فردی از دیدن زیبایی‌های نعمت‌های الهی محروم شده، در رنج و سختی فرو خواهد رفت (رفیعی هنر، ۱۳۹۴، ص ۱۶۴).

صرف‌نظر از دیدگاه‌ها و به تبع آن تعریف‌های مختلف درباره اهداف و آرزوها، مشخص شده است که عوامل متعددی وجود دارد که می‌توانند مستقیم یا غیرمستقیم و به صورت مثبت یا منفی بر آن اثر بگذارند. از بین این عوامل می‌توان به مذهب اشاره کرد. به باور بسیاری از اندیشمندان وابسته به ادیان مختلف (اسلام، مسیحیت، یهودیت و...) انسان‌ها از همان بدو حیات در زمین، نیازی عمیق و درونی (به تعبیر ما مسلمانان یک نیاز فطری و ذاتی) برای توسل، توکل و تکیه بر نیرویی مافوق بشر داشته‌اند. سیر تکامل و تحول گرایش‌های دینی در قالب پرستش ماه، ستارگان، خورشید تا تجلی و ظهور ادیان توحیدی خود گواهی بر این مدعا است. بر همین اساس (یعنی تکیه بر نیاز فطری و ذاتی بشر به یک نیروی ناظر، راهنما و قادر مطلق) از گذشته‌های دور تاکنون، نقش مذهب مورد توجه بوده است. یافته‌های پژوهشی متعددی نشان داده‌اند که زندگی هدفمند عنصری اساسی در بهزیستی روانی-عاطفی است و به صورت سیستماتیکی با ابعاد گوناگونی از شخصیت، سلامت جسمی و ذهنی، سازگاری و انطباق با استرس‌ها، مذهب و فعالیت‌های مذهبی و اختلالات رفتاری ارتباط دارد (Zimmer, Jagger, Chiu, Safavi, Fesharaki, Oladrostam & Fatahi, 2016؛ Backus, 2016؛ Michaelson, Brooks, Jirásek, Inchley & Pickett, 2016؛ Ofstedal, Rojo & Saito, 2016؛ Schnell & Becker, 2006). برخورداری از روحیه مذهبی و دین‌مدار به افراد کمک می‌کند تا بدانند در زندگی به دنبال چه ارزش‌ها و محورهای کلیدی باشند و با مشخص شدن این اهداف، افراد می‌توانند کمتر به امور کم‌اهمیت پرداخته و علاوه بر جلوگیری از اتلاف وقت و انرژی خود، از بروز سردرگمی جلوگیری نمایند. در باورهای مذهبی، انسان بخشی از جهان مذهبی است و اعتقاد به وجود خالق با توانایی مطلق، به فرد اجازه می‌دهد خود را مسئول هر آنچه که در زندگی اتفاق می‌افتد، ندانسته و با این رویکرد احساسات منفی را کنترل نماید (خدارحیمی، ۱۳۷۸، ص ۱۸۸).

امروزه گرایش‌های مذهبی به یکی از موضوعات مورد علاقه مراقبت‌های بهداشتی تبدیل شده است و تعداد رو به افزایشی از مطالعات به گزارش و

مرور بررسی‌هایی راجع به ارتباط معنویت و سلامت، توانایی بالقوه معنویت در پیشگیری از بیماری‌ها، و نقش آن در شفا و مقابله با بیماری‌ها پرداخته‌اند (Mihaljevic, Aukst-Margetic, Karnicnik, Metaweh, Ironson & Barroso, 2016) Grubbs, Wilt, Stauner, Exline & Pargament, Vuksan-Cusa & Milosevic, 2016 Olson, Gull & Dawood, 2013؛ Lucette, Ironson, Pargament & Krause, 2016؛ 2016 Mohr, Perroud, Gillieron, Ramirez et al., 2012؛ Trevino, Geske & Vanderpool, 2012؛ 2010 (Dunn & Shelton, 2007؛ Yoon & Lee, 2007).

از سوی دیگر تحقیقاتی نیز وجود دارند که به عدم رابطه و حتی تأثیرات منفی گرایش‌های مذهبی بر سلامت روانی اشاره کرده‌اند (O'Connor, Cobb & O'Connor, 2003؛ Watson, Milliron, Ellis, 1990؛ Shreve-Neiger & Edelstein, 2004؛ Morris & Hood, 1994). کریستوفر و همکاران (Morris & Hood, 1994؛ Christopher, Ellison, Boardman, Williams & Jackson, 1995: 221) اشاره می‌کنند که هر چند در سال‌های اخیر علاقه به بررسی تأثیرات گرایش‌های مذهبی بر متغیرهای روان‌شناختی مختلف قویاً افزایش یافته است، اما هنوز اجماعی میان پژوهشگران به دست نیامده است که کدام جنبه از گرایش‌های مذهبی تأثیرات مثبت را به همراه دارد. مطالعه دقیق‌تر در زمینه مکانیزم تأثیر مذهب بر سلامت روانی و اینکه چرا برخی مطالعات بیانگر تأثیر منفی مذهب بر سلامت روانی یا جسمانی است پژوهشگران را بر آن داشت تا تأثیر انواع مذهب را مورد مطالعه قرار دهند.

در این راستا آلپورت (۱۹۶۸) به نوع جهت‌گیری‌های مذهبی^۱ اشاره می‌کند (پرتو، ۱۳۹۴، ص ۱۴). بر اساس نظریه‌ی آلپورت (۱۹۶۸؛ به نقل از پرتو، ۱۳۹۴، ص ۱۴) منظور از جهت‌گیری مذهبی گرایش به انجام اعمال و تفکرات مذهبی می‌باشد. طبق این نظریه جهت‌گیری مذهبی افراد به دو نوع درونی یا بیرونی تقسیم می‌شود. از نظر او مذهب طیفی است که از یک سو برای افراد معنایی ابزاری دارد و از سوی دیگر نوعی معنا و معنایی است که خود، انگیزه اصلی زندگی است و ارزش درونی دارد. مذهب درونی به‌خود خود برای فرد جنبه انگیزشی دارد و به دیگر محرک‌ها نیازی ندارد. مذهب درونی مذهبی فراگیر و دارای اصول سازمان‌یافته و درونی شده است، در حالی

1. religious orientation

که مذهب بیرونی امری خارجی و ابزاری است که برای ارضای نیازهای فردی از قبیل مقام و امنیت مورد استفاده قرار می‌گیرد (رستمی نسب، علوی و کریمی، ۱۳۹۶، ص ۵۱). جهت‌گیری درونی بیانگر انگیزه مسلط دینی است که در تلاش فرد برای زندگی بر اساس دین و اولویت دین در زندگی متجلی می‌شود (فودلادچنگ و قدومی‌زاده، ۱۳۹۴، ص ۱۱۱).

ایرنشاو^۱ (۱۹۹۸) در مورد جهت‌گیری‌های مذهبی درونی و بیرونی اشاره می‌کند که در یک شخص دارای مذهب درونی عقاید محکم شخصی محوریت و اهمیت دارد، در حالی که جنبه‌های اجتماعی مذهب اهمیت ندارد، اما برای افراد دارای مذهب بیرونی، انگیزه‌های مذهبی بودن به ارزش‌ها و عقاید بیرونی یا اجتماعی تکیه دارند (نقل از آزموده، شهیدی و دانش، ۱۳۸۶، ص ۶۲). افرادی که دارای جهت‌گیری مذهبی درونی هستند به تعالیم مذهب‌شان صادقانه اعتقاد دارند و اعمال مذهبی آنان از عقیده و علم باطنی آنها نشأت می‌گیرد. برعکس افرادی که جهت‌گیری مذهبی بیرونی دارند برای کسب منافع شخصی رفتار مذهبی نشان می‌دهند. به عبارت دیگر در جهت‌گیری مذهبی بیرونی، مذهب در خدمت نیازها و عقده‌ها و وجوه ناسالم فرد است ولی مذهب درونی با فرد زندگی می‌کند و این طور نیست که او از این مذهب (درونی) استفاده کند (Allport & Ross, 1967)؛ به نقل از پرتو، ۱۳۹۴، ص ۱۴). آلپورت (۱۹۶۸)؛ به نقل از رستمی نسب و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۵۱) همچنین مذهب بیرونی را به عنوان یک مذهب نابالغ یا کمتر رسش یافته نسبت به مذهب درونی توصیف می‌کند. با توجه به این تقسیم‌بندی آنگاه آلپورت اظهار می‌دارد که اکنون می‌توانیم به این سؤال که آیا برخی باورهای مذهبی درمانگرانه‌تر و پیشگیرانه‌تر از دیگر محرک‌ها هستند؟ پاسخ دهیم. فرض او این است که مذهب بیرونی کمتر از مذهب درونی جنبه درمانگرانه و پیشگیرانه دارد؛ گرایش مذهبی درونی تعهد به یک وحدت یافتگی و یک‌پارچگی ایده‌آل در زندگی شخصی است و به انسجام شخصیت فرد می‌انجامد. علاوه بر مطالعات آلپورت تحقیقات زیادی نتایج او را تأیید کرد. حتی برخی پژوهش‌ها بر خلاف نظر ایس نشان دادند که افراد با جهت‌گیری مذهبی درونی از نظر شناختی منطقی‌ترند و از سلامت روانی بیشتری برخوردارند (Watson et al., 1998) و میزان رضایت‌مندی آنها از زندگی

بیشتر است (Wulff, 1997). تحت نظریه خودتعیین‌گری، افرادی که مذهب و رفتارهای مذهبی را به دلیل وجود کنترل‌کننده‌های خارجی انجام می‌دهند، کمتر از افرادی که مذهب را به دلایل وجود انگیزه‌های درونی و ذاتی می‌پذیرند، آزادانه و بدون اجبار و از روی رغبت به آن می‌نگرند. آن دسته از افراد که مذهب را به دلایل ذاتی و درونی قبول دارند سعی در یک‌پارچه کردن عقاید مذهبی با باورها و ارزش‌های شخصی خود دارند، در این صورت است که می‌توان گفت مذهب در شخص درونی شده است. هرچه میزان درونی‌سازی این عقاید بیشتر باشد، پذیرش آن و انجام اعمال مذهبی به صورت آزادانه و از روی اراده بیشتر خواهد بود. مطالعات انجام شده حاکی از آن است که کنترل درونی شیوه‌های مذهبی، اثر مثبت و معنی‌داری بر بهزیستی روان‌شناختی دارد و عملکرد مؤثر در حوزه‌های شناختی و پایداری رفتار را پیش‌بینی می‌کند (Deci & Ryan, 2000; Neyrinck, Vansteenkiste, Lens, Duriez & Hutsebaut, 2006).

نظریه پردازان بعدی در این حوزه با انتقاد از نظریه آلپورت که جهت‌گیری مذهبی درونی و بیرونی را به عنوان دو بُعد مستقل در مقابل هم قرار داده است به طوری که یکی را هدف و دیگری را وسیله ترسیم کرده، سعی کرده‌اند تا دیدگاهی متعادل مطرح نمایند. پارگامنت (Pargament, 2001:47) از زمره این منتقدان است که معتقد است جهت‌گیری مذهبی را می‌توان هم به عنوان هدف و هم به عنوان وسیله بر اساس رویکرد مذهبی به زندگی طبقه‌بندی کرد. تیلیوپولوس و همکاران (Tiliopoulos, Bikker, Coxon & Hawkin, 2007: 1613) بر اساس تحلیل ساختار عاملی جهت‌گیری مذهبی آلپورت (مبتنی بر انتقاد پارگامنت) را به سه طبقه جهت‌گیری درونی، جهت‌گیری بیرونی اجتماعی، و جهت‌گیری بیرونی فردی تقسیم کردند.

با توجه به آنچه که ذکر شد، آیا امکان به‌کارگیری خط پژوهشی آلپورت در جوامع مسلمین وجود دارد؟ به نظر می‌رسد که مفهوم دین‌داری درونی آلپورت چنین امکانی را فراهم می‌کند؛ زیرا مفهوم‌سازی وی درباره این انگیزه دینی حداقل تا حدودی با این عقیده که «اسلام هیچ تمایزی بین ابعاد روحانی و سکولار قائل نیست» سازگاری دارد (Moughrabi, 1995: 76). شاید یک مقیاس دین‌داری درونی که با فرهنگ جوامع مسلمان سازگار شده باشد، در تعیین تجربی اینکه چطور با پیروی از اصول دین اسلام، مسلمین می‌توانند به چهار مؤلفه سالم و متعادل

جسمانی، اجتماعی، عقلانی، و روحانی در زندگی دست یابند، قابل استفاده باشد (Ghorbani, Watson, Zarehi, & Shamohammadi, 2010: 21). بررسی متون دینی و عرفانی مسلمین بر امکان به‌کارگیری مفهوم‌سازی‌های آلپورت در روان‌شناسی دین مسلمین صحنه می‌گذارد. برای مثال، سخنان امام‌علی(ع) رهبر دینی مسلمین پس از حضرت محمد(ص)، درخصوص انواع عبادت، با جهت‌گیری‌های دینی آلپورت قابل تطبیق است (نهج‌البلاغه، حکمت ۲۳۷، ص ۵۱۰). وی عبادت را به سه سنخ تقسیم می‌کند: عبادت ناشی از ترس، عبادت ناشی از کسب، و عبادت ناشی از میل به سپاس. «گروهی خدا را برای بخشش می‌پرستند، و این پرستش‌بازرگانان است. گروهی او را از روی ترس عبادت می‌کنند و این عبادت‌بردگان است، و گروهی او را برای سپاس می‌پرستند و این پرستش‌آزادگان است (نهج‌البلاغه، ح ۲۳۷، ص ۵۱۰)». نزدیک به این مضمون از دیگر پیشوایان چون امام حسین(ع)، امام باقر(ع) و امام صادق(ع) نیز روایت شده است.

براساس سخنان امام‌علی(ع)، عبادت از روی ترس (بردگان) و کسب (بازرگان) روی‌آورد ابزارگرایانه به دین است. این دو گروه، عبادت را ابزاری برای رسیدن به اهداف دیگر خود می‌کنند. روی‌آوردن بردگان به عبادت برای دوری از دوزخ است، و روی‌آوردن بازرگانان به دین برای نزدیکی به فردوس. هر دوی این روی‌آوردها، نوعی دین‌داری بیرونی هستند، زیرا با اهدافی فایده‌نگرانه و ابزاری (اگر چه آن جهانی) به دین و عبادت روی می‌کنند. اما آزادگان نه از روی ترس و نه از روی میل به کسب چیزی به سمت خداوند می‌روند. هدف آنها تقدس و سپاس از خداست. برای این گروه عبادت یک فعالیت خودمختار است، نه ابزاری برای اهدافی دیگر. به عبارتی دیگر، این افراد ایمان درونی دارند که کنش‌وری خودمختار دارد.

اما در عین حال، براساس بررسی برخی از متون دینی - عرفانی مسلمین و مطالعات تجربی انجام شده به نظر می‌رسد که به کارگیری این روی‌آورد با در نظر گرفتن زمینه‌های ایدئولوژیک امکان‌پذیر است، اما این امکان محدودیت دارد. زیربنای مفهومی و نظری که زمینه‌ساز عینی‌سازی یک نوع دین‌داری و ساخت مقیاس برای آن است، بدون شک در الگوی ارتباطی دین‌داری با دیگر سازه‌های روان‌شناختی نقش دارد. برای مثال، سخت‌رویی سازه شخصیتی‌ای است که پیامدهای جسمی و روان‌شناختی مثبتی دارد

(Maddi, Khoshaba, Harvey & Resurreccion, 2011). کوباسا، مدی و زولا

(Kobasa, Maddi, & Zola, 1983) ارتباطی منفی بین سخت‌رویی و دین‌داری-براساس فراوانی حضور در کلیسا - به دست آوردند. چنین نتیجه‌ای احتمالاً از سطح بالایی سخت‌رویی در اشخاص ضد و یا غیردیندار ناشی می‌شود. اما در عین حال، ممکن است چنین نتیجه‌ای از زیربنای مفهومی و روش سنجش تعهد دینی در این مطالعه - فراوانی حضور در کلیسا- ناشی شده باشد. برپایه پیشینه پژوهشی در دو حیطه دین‌داری درونی و سخت‌رویی، به نظر می‌رسد که در افراد دین‌دار، سخت‌رویی با دین‌داری درونی ارتباطی مثبت و با دین‌داری بیرونی ارتباطی معکوس داشته باشد.

به نظر می‌رسد هر چند هم در حوزه نظری و هم در حوزه تجربی یافته‌های پژوهشگران در بیشتر موارد نشان‌دهنده و بیانگر وجود رابطه مثبت، هم‌افزار یا حداقل نبود تقابل و تضاد بین دین‌داری و سلامت روان‌شناختی می‌باشد؛ اما هنوز در این زمینه اجماعی میان پژوهشگران به دست نیامده است. بدین ترتیب این پژوهش قصد دارد برای اولین بار با تقسیم دین‌داری به دو بخش درونی و بیرونی و تقسیم آرزوها به سه بُعد (ذاتی، بیرونی، تعالی خود)، به بررسی نقش دین‌داری بر آرزوهای دانشجویان بپردازد.

علت تأکید این پژوهش بر دین‌داری آن است، که دین ارزش‌ها را می‌آفریند و هنجارها را شکل می‌دهد به ارزش‌های ثابت اخلاقی، قداست می‌بخشد، زندگی انسان از آن معنا می‌گیرد و راهنمای مؤثری برای هدایت انسان‌هاست. سنجش دین‌داری و ارزش‌های دینی یکی از مسائل چالش‌برانگیز و مورد توجه پژوهشگران حوزه دین و ارزش‌هاست، که وجود ادیان و ارزش‌های گوناگون نیز بر دشواری این موضوع افزوده است. وجود مقیاس‌های متفاوت برای سنجش، دلیلی بر این ادعاست.

اهمیت پژوهش‌های انجام شده در حوزه دین و ارزش‌های اجتماعی از آن روست که جامعه ما در مرحله گذار به مرحله صنعتی قرار دارد و از نوعی دوگانگی در ابعاد مختلف زندگی افراد رنج می‌برد که این امر در شکل‌گیری نظام ارزشی افراد، به‌ویژه جوانان، بی‌تأثیر نبوده است. از طرف دیگر، دین با جنبه‌های گوناگون زندگی مردم جامعه ما هم درآمیخته است و می‌توان تأثیر آن را در همه جوانب دید. به لحاظ دیگر اینکه کشور ما در حال حاضر به شکل یک حکومت دینی اداره می‌شود که ترکیب دین و ارزش‌ها و سیاست می‌تواند تأثیرات زیادی بر جنبه‌های مختلف زندگی مردم، به‌ویژه

نسل جوان بگذارد.

امروزه، نهادهای جدیدی مانند مدارس، رسانه‌های جمعی، دانشگاه‌ها و... در کنار نهاد قدیمی خانواده هر یک ارزشی خاص را اشاعه می‌دهند و این امر سبب نامتجانسی در ارزش‌ها و اهداف انتخابی زندگی افراد جامعه به ویژه قشر دانشجویی می‌شوند. بنابراین با توجه به موارد فوق، ضروری است به بررسی پدیده دین‌داری و تأثیر آن بر آرزوها پرداخت، چرا که به نظر می‌رسد سنجش دین‌داری می‌تواند یکی از عوامل تأثیرگذار بر ارزش‌ها و آرزوها را تبیین کند. این پژوهش سعی دارد این خلأ موجود در این زمینه را پر نماید. بر این اساس، با توجه به محدود بودن پژوهش‌های انجام شده در این حوزه و در نتیجه عدم امکان تعمیم‌دهی نتایج در سطح وسیع، پژوهش حاضر به دنبال پاسخگویی به این سؤال است که بین انواع جهت‌گیری‌های مذهبی با آرزوها (درونی، بیرونی، تعالی خود) چه رابطه‌ای وجود دارد؟

روش

تحقیق حاضر از نوع تحقیق توصیفی - همبستگی می‌باشد. جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه دانشجویان دختر و پسر دانشگاه علامه طباطبایی مشغول به تحصیل در سال تحصیلی ۹۲-۱۳۹۱ بودند. از جامعه یاد شده با استفاده از فرمول کوکران نمونه‌ای به حجم ۲۵۰ نفر انتخاب و ۲۵۰ پرسش‌نامه توزیع شد؛ اما نمونه نهایی شامل ۲۱۶ نفر است. لذا نرخ تکمیل ۸۶ درصد است. از جهت مناسبت مقدار نمونه با توجه به نوع تحقیق و وقت‌گیر بودن اجرای پرسش‌نامه عدد مناسبی است. ۹۶ نفر مرد (۴۴٪) و ۱۲۰ نفر آنها زن (۵۶٪) بودند و ۱۱۰ نفر (۵۱٪) دانشجوی کارشناسی (۳۷ مرد، ۷۳ زن) و ۱۰۶ نفر (۴۹٪) دانشجوی کارشناسی ارشد (۵۹ مرد، ۴۷ زن) بودند.

● **ابزار جمع‌آوری داده‌ها:** برای جمع‌آوری داده‌ها از شاخص آرزو گروزت و همکاران (Grouzet et al., 2005) و پرسش‌نامه جهت‌گیری مذهبی آلپورت و فیگن (Alport & Fegean, 1963) استفاده شد.

● **شاخص آرزو گروزت و همکاران (۲۰۰۵):** نمایه آرزو (۱۹۹۶) دارای ۱۰۵ ماده بوده و توسط (Kasser & Ryan, 1996) ساخته شده است. این

نمایه شامل دو عامل سطح دوم (آرزوهای ذاتی و بیرونی) است که عامل آرزوهای ذاتی، شامل ۴ عامل مرتبه اول (رشد شخصی، ارتباط صمیمانه و متعهدانه با دیگران داشتن، تعاون و همکاری اجتماعی و حفظ سلامتی بدن) و عامل آرزوهای بیرونی، شامل ۳ عامل مرتبه اول (ثروت، شهرت و زیبایی) است. پاسخ‌دهندگان می‌بایست در طیف ۷ درجه‌ای (۱= اصلاً، ۷= زیاد) به سؤالاتی در ارتباط با این ۷ آرزو پاسخ دهند. کاسر و رایان (Kasser & Ryan, 1996) در دو مطالعه همسانی درونی اهمیت و احتمال دستیابی به آرزوهای ذاتی و بیرونی را ۰/۵۹ و ۰/۸۷ و ۰/۶۸ و ۰/۸۶ به دست آوردند. علاوه بر این، روایی و پایایی این نمایه در پژوهش‌های دیگر نیز مطلوب گزارش شده است (Henderson-King & Mitchell, 2011؛ Thgersen-Ntoumani, Ntoumanis & Nikitaras, 2010). در مطالعه سبزه‌آرای لنگرودی، فرگوسن، سرافراز و محمدی (۲۰۱۴) علاوه بر بررسی ساختار عاملی و روایی همگرا و واگرایی نمایه در فرهنگ ایرانی، همسانی درونی اهمیت، احتمال دستیابی و میزان دستیابی به آرزوهای ذاتی به ترتیب ۰/۸۸ و ۰/۸۷ و ۰/۸۶ و ۰/۸۴ و ۰/۸۷ و ۰/۸۴ به ترتیب دستیابی به آرزوهای بیرونی به ترتیب ۰/۸۴ و ۰/۸۴ گزارش شد. همچنین داخل کشور کارشکی، گراوند و دهقانی نیشابوری (۱۳۹۱) پرسش‌نامه مذکور را پس از ترجمه و احراز روایی محتوایی و مناسبت فرهنگی، زبانی و روان‌شناختی اجرا کردند. پایایی سؤالات را با استفاده از روش آلفای کرانباخ مناسب گزارش کردند و همچنین برای روایی سازه از تحلیل عاملی تأییدی استفاده کردند که شاخص‌های ذکر شده حاکی از روایی سازه عاملی مناسب ابزار است ($\chi^2 = 1850/92$ ، $df = 815$ ، $RMSEA = 0.09$ ، $NFI = 0.95$ ، $NNFI = 0.93$). گروزت و همکاران (۲۰۰۵) با اهدافی چون تعمیم‌دهی بیشتر آرزوهای ذاتی و بیرونی در فرهنگ‌هایی با خصوصیات اجتماعی و اقتصادی متفاوت، شناسایی تمایزات بیشتر میان اهداف ذاتی و بیرونی و شناسایی اهداف و ابعادی و رای ۷ آرزو و ۲ بعد ذاتی و بیرونی ارائه شده در نمایه آرزو (۱۹۹۶)، با مطالعه بر ۱۸۵۴ دانشجو از ۱۵ فرهنگ متفاوت، ۷ آرزوی قبلی را که در دو بعد ذاتی و بیرونی قرار داشتند به انضمام ۴ هدف جدید مورد بررسی قرار دادند. در نمایه آرزو (۲۰۰۵) که شامل ۴۷ ماده است، پاسخ‌دهنده به ۱۱ آرزو در دو بعد دو قطبی، ذاتی-بیرونی و تعالی‌خود-خودجسمانی مواجه می‌شود و می‌بایست

میزان اهمیت هر هدف را بر مقیاسی ۹ درجه‌ای (۱= اصلاً، ۹= بشدت) ارزیابی کند. ۸ آرزو از مطالعات قبلی اقتباس شده است (۷ آرزو از Kasser & Ryan, 1996 و آرزوی معنویت از Kasser, 1996) و حیطه‌های موفقیت مالی (۴ ماده)، زیبایی (۵ ماده)، شهرت (۴ ماده)، خودپذیری (۸ ماده)، پیوندجویی (۶ ماده)، احساس اجتماعی (۴ ماده)، سلامتی جسمانی (۵ ماده) و معنویت (۶ ماده) را اندازه‌گیری می‌کند؛ اما ۳ هدف جدید نیز ایجاد شده است که شامل هم‌نوایی (۵ ماده)، امنیت (۵ ماده) و لذت‌جویی (۵ ماده) می‌شوند. در مطالعه گروزت و همکاران (Grouzet et al., 2005: 805) علاوه بر تأیید همسانی درونی عامل‌ها، با استخراج ۴۷ ماده نشان داده شد که ۷ آرزوی قبلی باز هم در دو بعد ذاتی و بیرونی قرار می‌گیرند اگرچه آرزوی همکاری اجتماعی علاوه بر قرار گرفتن در بعد ذاتی، گرایش را به بعد تعالی خود نشان داد. در حالی که دو آرزوی سلامتی و موفقیت مالی علاوه بر قرارگیری در بعد ذاتی و بیرونی گرایش را به بعد خودجسمانی نشان دادند. در میان ۴ آرزوی جدید نیز آرزوی معنویت در بعد تعالی خود و آرزوی لذت‌جویی در بعد خودجسمانی قرار گرفتند، آرزوی امنیت نیز گرایش را به ابعاد ذاتی و خود جسمانی نشان داد و آرزوی هم‌نوایی نیز گرایش را به ابعاد بیرونی و تعالی خود نشان داد. در پژوهش حاضر نتایج ضریب آلفای کرونباخ برای کل پرسش‌نامه ۰/۹۲ و برای خرده مؤلفه‌های آرزوهای ذاتی ۰/۸۸، بیرونی ۰/۸۴ و تعالی خود ۰/۸۵ به دست آمد که نتایج حاکی از پایایی پرسش‌نامه می‌باشد.

● **مقیاس جهت‌گیری مذهبی آلپورت و فیگن (۱۹۶۳):** این پرسش‌نامه ابتدا توسط آلپورت به صورت ۲۰ ماده‌ای (جهت‌گیری بیرونی و درونی با ۱۱ و ۹ ماده) ارائه شد. سپس (Fegean, 1963) با اضافه کردن یک گزینه دیگر که همبستگی بالایی (۰/۶۱) با جهت‌گیری بیرونی داشت نسخه ۲۱ ماده‌ای آن را معرفی کرد. بدین ترتیب، ۱۲ ماده این پرسش‌نامه مربوط به جهت‌گیری مذهبی بیرونی و ۹ ماده آن مربوط به جهت‌گیری مذهبی درونی می‌باشد. در این پرسش‌نامه، نمره‌گذاری برای تمام مواد آن بدین صورت بود: کاملاً مخالفم ۵، تقریباً مخالفم ۴، تقریباً موافقم ۲ و کاملاً موافقم ۱. لازم به ذکر است که عبارات بدون پاسخ نمره سه می‌گیرند. پایین‌ترین نمرات مربوط به افراد دارای جهت‌گیری مذهبی درونی و بالاترین نمرات مربوط به افراد دارای جهت‌گیری مذهبی بیرونی می‌شود.

در مطالعه اولیه‌ای که بر این مبنا صورت گرفت مشاهده گردید که همبستگی جهت‌گیری بیرونی با درونی ۰/۲۱ است (Allport & Ross, 1967؛ به نقل از پرتو، 1394). این آزمون در سال ۱۳۷۸ ترجمه و هنجاریابی شده است. پایایی پرسش‌نامه جهت‌گیری مذهبی آلپورت توسط جان بزرگی (۱۳۷۹؛ به نقل از پرتو، ۱۳۹۴) با آلفای کرونباخ ۰/۷۴ گزارش شده است و اعتبار نسخه فارسی آن نیز توسط خداپناهی و خاکسار (۱۳۸۴) مطلوب گزارش شده است. در پژوهش حاضر نتایج ضریب آلفای کرونباخ برای کل پرسش‌نامه ۰/۸۶ و برای خرده مؤلفه‌های جهت‌گیری مذهبی درونی ۰/۸۳ و جهت‌گیری مذهبی بیرونی ۰/۸۵ به دست آمد که نتایج حاکی از پایایی پرسش‌نامه می‌باشد.

یافته‌های پژوهش

برای بررسی رابطه بین جهت‌گیری‌های مذهبی (درونی، بیرونی) با آرزوهای دانشجویان از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شد. که در قالب جدول ۱ نشان داده شده است.

جدول ۱. همبستگی بین جهت‌گیری‌های مذهبی (درونی، بیرونی) با آرزوهای دانشجویان

	میانگین	انحراف معیار	۱	۲	۳	۴	۵
۱ جهت‌گیری مذهبی بیرونی	۲۹/۳۵	۴/۷	۱				
۲ جهت‌گیری مذهبی درونی	۳۲/۷۵	۳/۷۸	۰/۱۸۵**	۱			
۳ آرزوهای ذاتی	۱۴۲/۰۳	۱۷/۳۱	۰/۰۵۵	۰/۱۴۴*	۱		
۴ آرزوهای بیرونی	۸۲/۳۷	۱۶/۱	۰/۱۶۳**	۰/۰۴۹	۰/۰۶۷**	۱	
۵ آرزوهای تعالی خود	۸۱/۱۸	۱۴/۸	۰/۰۷۲	۰/۳۷۹**	۰/۰۶۱**	۰/۰۶۰**	۱

* همبستگی در سطح $p < 0.05$

** همبستگی در سطح $p < 0.01$

جدول (۱) میانگین، انحراف معیار و همبستگی بین جهت‌گیری‌های مذهبی (درونی و بیرونی) با آرزوهای دانشجویان را نشان می‌دهد. با توجه به جدول (۲)

مشاهده می‌شود میانگین و انحراف معیار جهت‌گیری مذهبی بیرونی برای کل دانشجویان به ترتیب برابر (۲۹/۳۵، ۴/۶۷) جهت‌گیری مذهبی درونی (۳۲/۷۵، ۳/۷۸)، آرزوهای ذاتی (۱۴۲/۰۳، ۱۷/۳۱)، آرزوهای بیرونی (۸۲/۳۷، ۱۶/۱) و آرزوهای تعالی خود برابر (۸۱/۱۸، ۱۴/۸) می‌باشد. نتایج ضریب همبستگی پیرسون نشان داد که بین جهت‌گیری مذهبی بیرونی با آرزوهای ذاتی و تعالی خود رابطه معنی‌داری مشاهده نشد ($\text{sig} > 0/05$)؛ اما بین جهت‌گیری مذهبی بیرونی با آرزوهای بیرونی رابطه معنی‌داری مشاهده گردید ($\text{sig} < 0/01$). بین جهت‌گیری مذهبی درونی و آرزوهای ذاتی و تعالی خود رابطه مثبت و معنی‌داری وجود داشت ($\text{sig} < 0/01$)؛ اما بین جهت‌گیری مذهبی درونی با آرزوهای بیرونی رابطه معنی‌داری مشاهده نگردید ($\text{sig} > 0/05$).

داده‌های حاصل از جدول ۱ حاکی از این است که امکان انجام تحلیل رگرسیون وجود دارد.

اولین سؤال پژوهش این بود که آیا جهت‌گیری‌های مذهبی پیش‌بینی‌کننده معنی‌داری برای آرزوهای ذاتی است؟ برای یافتن پاسخ این سؤال، با استفاده از رگرسیون چندگانه به شیوه همزمان، قدرت پیش‌بینی آرزوهای ذاتی توسط جهت‌گیری‌های مذهبی (درونی، بیرونی) مورد بررسی قرار گرفت که نتایج آن در جدول ۲ نشان داده شده است.

جدول ۲. نتایج مربوط به تحلیل رگرسیون چندگانه

جهت پیش‌بینی آرزوهای ذاتی بر اساس جهت‌گیری‌های مذهبی درونی و بیرونی

متغیر ملاک	متغیرهای پیش‌بین	F	P<	R	R ^۲	β	t	P<
آرزوهای ذاتی	مذهب بیرونی	۳/۰۳	۰/۰۴۹	۰/۱۷	۰/۰۲۸	۰/۰۸۵	۱/۲۳	۰/۲۱۸
	مذهب درونی					۰/۱۶	۲/۳۲	۰/۰۲۱

با توجه به نتایج مندرج در جدول ۲ متغیرهای جهت‌گیری‌های مذهبی اثر معنی‌داری بر آرزوهای ذاتی ($p < 0/05$)، $F_{(2, 211)} = 3/03$ دارا می‌باشند. با توجه به وزن‌های بتا

فقط جهت‌گیری مذهبی درونی ($\beta = 0/16, P < 0/05$) سهم قابل ملاحظه‌ای در پیش‌بینی نمره آرزوهای ذاتی دارد. در مجموع، جهت‌گیری‌های مذهبی توانستند ۳ درصد واریانس آرزوهای ذاتی را تبیین کنند.

دومین سؤال پژوهش این بود که آیا جهت‌گیری‌های مذهبی پیش‌بینی‌کننده معنی‌داری برای آرزوهای بیرونی است؟ برای یافتن پاسخ این سؤال، با استفاده از رگرسیون چندگانه به شیوه همزمان، قدرت پیش‌بینی آرزوهای بیرونی توسط جهت‌گیری‌های مذهبی (درونی، بیرونی) مورد بررسی قرار گرفت که نتایج آن در جدول ۳ نشان داده شده است.

جدول ۳. نتایج مربوط به تحلیل رگرسیون چندگانه

جهت پیش‌بینی آرزوهای بیرونی بر اساس جهت‌گیری‌های مذهبی درونی و بیرونی

متغیر ملاک	متغیرهای پیش‌بین	F	P<	R	R ^۲	β	t	P<
آرزوهای بیرونی	مذهب بیرونی	۳/۶۲	۰/۰۲۸	۰/۱۸	۰/۰۳۳	-۰/۱۷۸	۲/۵۹	۰/۰۱
	مذهب درونی					-۰/۰۸۲	۱/۱۹	۰/۲۳۴

با توجه به نتایج مندرج در جدول ۳ متغیرهای جهت‌گیری‌های مذهبی اثر معنی‌داری بر آرزوهای ذاتی ($F_{(۲,۲۱۳)} = ۳/۶۲, p < 0/05$) دارا می‌باشند. با توجه به وزن‌های بتا فقط جهت‌گیری مذهبی بیرونی ($\beta = 0/18, P < 0/01$) سهم قابل ملاحظه‌ای در پیش‌بینی نمره آرزوهای ذاتی دارد. در مجموع، جهت‌گیری‌های مذهبی توانستند ۳ درصد واریانس آرزوهای بیرونی را تبیین کنند.

سومین سؤال پژوهش این بود که آیا جهت‌گیری‌های مذهبی پیش‌بینی‌کننده معنی‌داری برای آرزوهای تعالی خود است؟ برای یافتن پاسخ این سؤال، با استفاده از رگرسیون چندگانه به شیوه همزمان، قدرت پیش‌بینی آرزوهای تعالی خود توسط جهت‌گیری‌های مذهبی (درونی، بیرونی) مورد بررسی قرار گرفت که نتایج آن در جدول ۴ نشان داده شده است.

جدول ۴. نتایج مربوط به تحلیل رگرسیون چندگانه جهت پیش‌بینی آرزوهای تعالی خود بر اساس جهت‌گیری‌های مذهبی درونی و بیرونی

P<	t	β	R ^۲	R	P<	F	متغیرهای پیش‌بین	متغیر ملاک
۰/۰۲۱	۲/۳۲	۰/۱۴۹	۰/۱۵۷	۰/۴۱	۰/۰۰۱	۲۰/۸۹	مذهب بیرونی	آرزوهای تعالی خود
۰/۰۰۱	۶/۳۶	۰/۴۰۷					مذهب درونی	

با توجه به نتایج مندرج در جدول ۴ متغیرهای جهت‌گیری‌های مذهبی اثر معنی‌داری بر آرزوهای ذاتی ($F_{(۲,۲۱۲)} = ۲۰/۸۹, p < ۰/۰۱$) دارا می‌باشند. با توجه به وزن‌های بتا جهت‌گیری مذهبی بیرونی ($\beta = ۰/۱۴۹, P < ۰/۰۵$) و جهت‌گیری مذهبی درونی ($\beta = ۰/۴۱, P < ۰/۰۱$) سهم قابل ملاحظه‌ای در پیش‌بینی نمره آرزوهای تعالی خود دارند. در مجموع، جهت‌گیری‌های مذهبی توانستند ۱۶ درصد واریانس آرزوهای تعالی خود را تبیین کنند.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر، با هدف بررسی رابطه جهت‌گیری‌های مذهبی با آرزوهای دانشجویان انجام شده است. پیش از بحث در مورد نتایج به دست آمده باید به این نکته اشاره کرد که پژوهش‌هایی که تاکنون در زمینه رابطه بین مذهب و اهداف و آرزوها انجام شده است، عمدتاً بر شیوه‌های مقابله مذهبی تأکید داشته و کمتر به بررسی سبک‌های مقابله عمومی افراد دارای جهت‌گیری مذهبی بخصوص جهت‌گیری مذهبی درونی و بیرونی پرداخته‌اند. بنابراین شواهد پژوهشی کافی برای مقایسه نتایج این پژوهش در زمینه رابطه بین جهت‌گیری‌های مذهبی با آرزوهای دانشجویان با یافته‌های پژوهش‌های گذشته در دست نیست. به هر حال، یافته‌های نتایج ضریب همبستگی پیرسون در این پژوهش نشان داد که بین جهت‌گیری مذهبی بیرونی با آرزوهای ذاتی رابطه معنی‌داری مشاهده نشد؛ اما بین جهت‌گیری مذهبی درونی با آرزوهای ذاتی رابطه مثبت و معنی‌داری وجود داشت. در ادامه نتایج تحلیل رگرسیون چندگانه نشان داد که با توجه به وزن‌های بتا فقط جهت‌گیری

مذهبی درونی به‌طور مثبت سهم قابل ملاحظه‌ای در پیش‌بینی نمره آرزوهای ذاتی دارد. این یافته با نتایج پژوهش‌های (Zimmer et al., 2016؛ Safavi et al., 2016؛ Backus, 2016) همساز است. در این پژوهش طبق نظریه خودمختاری، چهار آرزوی رشد شخصی (خودمختار بودن در انتخاب و انجام دادن اعمال و کسب بینش هر چه بیشتر در رابطه با اعمال و کارهای مورد علاقه)، ارتباط یا پیوندجویی (داشتن روابط صمیمانه و متعهدانه با دیگران)، همکاری اجتماعی (تلاش برای بهتر کردن جامعه و کمک به دیگران برای بهبود زندگی‌شان) و حفظ سلامتی به‌عنوان آرزوهای ذاتی مطرح شده‌اند (Kasser & Ryan, 1996, 1993). تبیین این نظریه در خصوص یافته‌های فوق این است که آرزوهای ذاتی به دلیل فرآیند اکتساب خودمختارشان (این آرزوها اغلب به واسطه انگیزش‌های ذاتی و همسان‌سازی شده پیگیری می‌شوند) و ارضاء نیازهای بنیادین روان‌شناختی با پیامدهای مثبت همراه بوده و به‌طور عکس، آرزوهای بیرونی به دلیل فرآیند اکتساب غیرخودمختارشان (این آرزوها اغلب به واسطه انگیزش‌های بیرونی و درون‌فکنی شده پی‌گیری می‌شوند) و عدم ارضاء نیازهای روانی با پیامدهای منفی همراه‌اند (Deci & Ryan, 2000: 236). برخورداری از روحیه مذهبی و دین‌مدار به افراد کمک می‌کند تا بدانند در زندگی به دنبال چه ارزش‌ها و محورهای کلیدی باشند و با مشخص شدن این اهداف، افراد می‌توانند کمتر به امور کم‌اهمیت پرداخته و علاوه بر جلوگیری از اتلاف وقت و انرژی خود، از بروز سردرگمی جلوگیری نمایند. در باورهای مذهبی، انسان بخشی از جهان مذهبی است و اعتقاد به وجود خالق با توانایی مطلق، به فرد اجازه می‌دهد خود را مسئول هر آنچه که در زندگی اتفاق می‌افتد، ندانسته و با این رویکرد احساسات منفی را کنترل نماید (خدارحیمی، ۱۳۷۸، ص ۱۸۸).

مذهب درونی به خودی خود برای فرد جنبه انگیزشی دارد و به دیگر محرک‌ها نیازی ندارد. مذهب درونی مذهبی فراگیر و دارای اصول سازمان‌یافته و درونی شده است. منظور آلپورت از جهت‌گیری مذهبی درونی عبارت از یک تعهد انگیزشی فراگیر که غایت و هدف است نه وسیله‌ای برای دستیابی به اهداف فردی می‌باشد. به عبارت دیگر جهت‌گیری مذهبی درونی را می‌توان معادل دین‌ورزی یا دینداری گرفت (رستمی‌نسب و همکاران، ۱۳۹۶، ص ۵۱).

تحت نظریه خودتعیین‌گری، افرادی که مذهب و رفتارهای مذهبی را به دلیل

وجود کنترل کننده‌های خارجی انجام می‌دهند، کمتر از افرادی که مذهب را به دلایل وجود انگیزه‌های درونی و ذاتی می‌پذیرند، آزادانه و بدون اجبار و از روی رغبت به آن می‌نگرند. آن دسته از افراد که مذهب را به دلایل ذاتی و درونی قبول دارند، سعی در یک‌پارچه کردن عقاید مذهبی با باورها و ارزش‌های شخصی خود دارند، در این صورت است که می‌توان گفت مذهب در شخص درونی شده است. هرچه میزان درونی‌سازی این عقاید بیشتر باشد، پذیرش آن و انجام اعمال مذهبی به صورت آزادانه و از روی اراده بیشتر خواهد بود. مطالعات انجام شده حاکی از آن است که کنترل درونی شیوه‌های مذهبی، اثر مثبت و معنی‌داری بر بهزیستی روان‌شناختی دارد و عملکرد مؤثر در حوزه‌های شناختی و پایداری رفتار را پیش‌بینی می‌کند (Deci & Ryan, 2000؛ Neyrinck et al., 2006).

نتایج ضریب همبستگی پیرسون نشان داد که بین جهت‌گیری مذهبی بیرونی با آرزوهای بیرونی رابطه مثبت معنی‌داری مشاهده شد؛ اما بین جهت‌گیری مذهبی درونی با آرزوهای بیرونی رابطه معنی‌داری وجود نداشت. در ادامه نتایج تحلیل رگرسیون چندگانه نشان داد که با توجه به وزن‌های بتا فقط جهت‌گیری مذهبی بیرونی به‌طور مثبت سهم قابل ملاحظه‌ای در پیش‌بینی نمره آرزوهای بیرونی دارد. ذاین یافته با نتایج پژوهش‌های (Schnell & Becker, 2006؛ Michaelson et al., 2016؛ Zimmer et al., 2016) هماهنگ و همسو می‌باشد. در این پژوهش آرزوی کسب ثروت، شهرت و زیبایی به‌عنوان سه آرزوی بیرونی مطرح شده‌اند (Kasser & Ryan, 1993, 1996). مطالعات انجام شده نشان داده است که پی‌گیری و ارزش‌گذاری محوری آرزوهای بیرونی با بهزیستی و سلامت روان‌شناختی پایین همراه است (Kasser, 1996). برای مثال، تمرکز زیاد بر اهدافی از قبیل پول و مقام با صمیمیت کمتر و کنترل بیشتر فرزندان (Kasser, et al., 1995)، ماکیاولی‌گرایی (McHoskey, 1999)، نگرش‌های تعصب‌آمیز قومی و نژادی و نگرش منفی نسبت به چندفرهنگی شدن کشورها (Duriez et al., 2007؛ Duriez, 2011)، تعارض کمتر و حرص بیشتر برای منابع (Sheldon et al., 2000) و زندگی به طرقی آسیب‌رسان به محیط‌زیست (Brown & Kasser, 2000) مرتبط بود.

تبیین این نظریه در خصوص یافته‌های فوق این است که آرزوهای بیرونی به‌دلیل فرآیند اکتساب غیرخودمختارشان (این آرزوها اغلب به واسطه انگیزش‌های بیرونی

و درون‌فکنی شده پی‌گیری می‌شوند) و عدم ارضاء نیازهای روانی با پیامدهای منفی همراه اند (Deci & Ryan, 2000: 236). بر اساس نظریه‌ی آلپورت (۱۹۶۸) مذهب بیرونی امری خارجی و ابزاری است که برای ارضای نیازهای فردی از قبیل مقام و امنیت مورد استفاده قرار می‌گیرد (آذربایجانی، ۱۳۸۲، ص ۳۲). ایرنشاو (۱۹۹۸) در مورد جهت‌گیری‌های مذهبی درونی و بیرونی اشاره می‌کند که در یک شخص دارای مذهب درونی عقاید محکم شخصی محوریت و اهمیت دارد، در حالی که جنبه‌های اجتماعی مذهب اهمیت ندارد، اما برای افراد دارای مذهب بیرونی، انگیزه‌های مذهبی بودن به ارزش‌ها و عقاید بیرونی یا اجتماعی تکیه دارند (آزموده و همکاران، ۱۳۸۶، ص ۶۲). افرادی که دارای جهت‌گیری مذهبی درونی هستند به تعالیم مذهب‌شان صادقانه اعتقاد دارند و اعمال مذهبی آنان از عقیده و علم باطنی آنها نشأت می‌گیرد. برعکس افرادی که جهت‌گیری مذهبی بیرونی دارند برای کسب منافع شخصی رفتار مذهبی نشان می‌دهند. به عبارت دیگر در جهت‌گیری مذهبی بیرونی، مذهب در خدمت نیازها و عقده‌ها و وجوه ناسالم فرد است ولی مذهب درونی با فرد زندگی می‌کند و این طور نیست که او از این مذهب (درونی) استفاده کند. آلپورت (۱۹۶۸)؛ به نقل از رستمی نسب و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۵۱) همچنین مذهب بیرونی را به عنوان یک مذهب نابالغ یا کمتر رسش یافته نسبت به مذهب درونی توصیف می‌کند.

نتایج ضریب همبستگی پیرسون نشان داد که بین جهت‌گیری مذهبی بیرونی با آرزوهای تعالی خود رابطه معنی‌داری مشاهده نشد؛ اما بین جهت‌گیری مذهبی درونی با آرزوهای تعالی خود رابطه مثبت و معنی‌داری وجود داشت. در ادامه نتایج تحلیل رگرسیون چندگانه نشان داد که با توجه به وزن‌های بتا جهت‌گیری مذهبی بیرونی و جهت‌گیری مذهبی درونی به‌طور مثبت سهم قابل ملاحظه‌ای در پیش‌بینی نمره آرزوهای تعالی خود دارند.

با توجه به اینکه جهت‌گیری مذهبی بیرونی و درونی باهم قادر به پیش‌بینی نمره آرزوهای تعالی خود می‌باشند و تناقض با تحقیقات تقریباً مشابه پیشین دارند، لذا توضیحات بیشتری را می‌طلبند. باید یادآور شویم که باطن آدمی لایه‌ای روئین و لایه‌ای زیرین دارد؛ در این بخش از تحقیق به لایه روئین نظر داریم. پس مقصود این است که ظاهر انسان دست‌اندرکار نقش‌زنی بر باطن اوست. بسیاری از حالات باطنی، سایه‌اند و صاحب سایه، دست و پا و حرکت و نگاه و صورت و صوت است و بی‌راه نبوده است که کسانی خواسته‌اند خنجری

پولادین بر دیده زند تا دل آزاد گردد. از این رو هرگاه نقشی بر پیکر انسان نمودار شود، شبیحی با رنگ و بوی خود در باطن خواهد افکند. شگفت‌تر آن است که اگر این نقش، با تکلف و تصنع نیر به خود بسته شود، باز طنینی درونی خواهد داشت و چنین است که تباهی، به بار بکاء می‌نشیند و تحلم به بار حلم. تباهی، نقش‌گریه را بازی کردن است و تحلم نقش بردباری را بازی کردن و این دو بازی، گاه جدی می‌شود (رُبَّ جَدِّ جَرَّةِ اللَّعْبُ؛ بسا جدیت‌ها که در پی شوخی می‌آیند). در این باب، امام علی (ع) می‌فرماید: «إِنْ لَمْ تُكُنْ حَلِيمًا فَتَحَلَّمْ؛ فَإِنَّهُ قَلٌّ مَنْ تَشَبَهَ بِقَوْمٍ إِلَّا أَوْشَكَ أَنْ يَكُونَ مِنْهُمْ؛ اگر بردبار نیستی، خود را بردبار نشان ده؛ چرا که، اندک پیش می‌آید کسی خود را به گروهی شبیه سازد و از آنان نشود» (نهج البلاغه، ح ۲۰۷، ص ۵۰۶). هنگامی که خداوند می‌فرماید، اگر مرا نخوانید، به شما عنایتی نخواهم کرد (فرقان، ۷۷) و هنگامی که می‌فرماید: باید مرا به زبان و لفظ بخوانید (نه تنها به دل) (مزل، ۸)، اشعار به‌همین ویژگی تأثیر ظاهر (جهت‌گیری بیرونی) بر باطن دارد (باقری، ۱۳۷۹؛ به نقل از نوذری و غلامی، ۱۳۸۹، ص ۳۵). نقش‌زنی ظاهر بر باطن، اختصاص به ظواهر پسندیده ندارد، هرگاه رفتار یا گفتاری مذموم نیز بر جوارح آدمی نمودار شود، آهنگی باطنی خواهد یافت. از این رو لقمان حکیم به فرزندش توصیه کرد که «به هنگام راه رفتن بر زمین با تبختر بر زمین گام مزن» (اسراء، ۳۷). تبختر و تفرعن نقش است، اما حاصل آن فرعونی شدن دل است. از آنجا که این جهت‌گیری به حضور فرد در اجتماع منجر می‌گردد، لذا بر اساس تعالیم قرآن باید با آموزش‌های لازم، او را به سلامت روان بهتر برسانیم، مفاهیمی نظیر: ۱. توانایی برخورد با بحران‌ها، بی‌آنکه تعادل روانی‌اش را از دست بدهد و این توانایی حاصل نمی‌شود، مگر آنکه باوری چنین در ذهن آن پدید آید که: هر چه انسان بدان دچار می‌شود به قضای الهی و در باب آزمایش و ابتلای اوست و اینکه تنها او قادر به دفع شر و ضرر است و باید به خداوند اتکا نماید، چه بسا که شر و مصیبت در پیچه‌ای به سوی خیر و سعادت ابدی او باشد (بقره، ۱۵۶ و ۲۱۶). توانایی بر شکیبایی و سختی‌ها را بیاموزد. چنین فردی بر دیگران نمی‌تازد، یا دین خود را به رخ دیگران نمی‌کشد. در تبیین دیگر این یافته می‌توان گفت که در این پژوهش آرزوهای تعالی خود در برابر آرزوهای خودجسمانی چهار آرزوی معنویت، امنیت، لذت‌جویی و همنوایی را شامل می‌شود. اهداف معنوی، به وضوح، اهداف تعالی خود هستند و مربوط به مسائل کلی جهانی در خارج از خودجسمانی فرد هستند ولی از لحاظ ماهیت، به‌طور ذاتی درونی

یا بیرونی نیستند. چون معنویت، گاهی اوقات، به دنبال ارضاء نیازهای درونی است (مثل زمانی که حس یک فرد برای ارتباط با کلیسا اغنا می‌شود) ولی هم چنین می‌تواند از طریق ترس مجازات و جرم تحریک شود (Ryan et al., 1993). لذت‌جویی به وضوح مربوط به بدن است و اگرچه که بر لذت نه امنیت تمرکز دارد، ولی از حیطة کارهای درونی خارج است؛ به علاوه این حقیقت که لذت‌جویی، گاهی اوقات برای لذت محض است ولی در اغلب اوقات روشی برای اجتناب از مسائلی است که تحریک کننده اضطرابند (Baumeister, 1991)، نشان می‌دهد که لذت‌جویی، از لحاظ ماهیت، نه درونی ذاتی و نه بیرونی ذاتی است (Veenhoven, 2003). در پایان، همنائی، ترکیبی از این دو مورد است: نگرانی‌های بیرونی برای تطبیق با سلائق دیگران-نگرانی تعالی خود برای چیزی که خارج از خود فرد است (یعنی جامعه). با توجه به توضیحاتی که ذکر شد طبیعی می‌نماید که مذهب درونی و مذهب بیرونی به‌طور مثبت قادر به پیش‌بینی اهداف تعالی خود (معنویت و همنائی) باشند؛ زیرا در اینجا هم دین به‌عنوان ابزار آرامش و آسایش در زندگی و هم به‌عنوان هدفی فطری برای تعالی و یک‌پارچگی درونی انسان مطرح می‌شود. بر اساس یافته‌های حاصله پیشنهاد می‌شود از طریق رسانه‌های جمعی و آموزش و پرورش «ارزش‌های مذهبی» را در افراد «درونی» کرد و به نوعی این فرهنگ را در افراد ایجاد کرد که به «مذهب به‌خاطر مذهب توجه کنند نه به خاطر منافع بیرونی»، در آن صورت می‌توان ادعا نمود که گامی در جهت ایجاد و افزایش «آرزوها و ارزش‌های ذاتی» در افراد برداشته‌ایم. هر چند جهت‌گیری بیرونی نیز با آرزوهای تعالی خود مرتبط بوده اما به سبب اهمیت اجتماع به‌جای دستوره‌های خداوند و خواست الهی از اهمیت کمتری برخوردار بوده است؛ از این رو بر مسئولان است که برای رفع مشکلات دانشجویان همیت گمارند و فضای معنوی لازم را برای آنان تدرک ببینند، تا از سرشت ذاتی خود دور نگردند و ضمن علاقه به مسائل و روابط اجتماعی و توجه به مصالح مادی و فردی خود، باورهای دینی خداپسندانه را در رأس امور خود قرار داده و غیر خدا را به جای خداوند برنگزینند. علاوه بر این می‌توان با ارائه آموزش‌های لازم در خصوص اثرات مذهب و آموزه‌های دین اسلام بر آرزوها به ارتقاء نظام روان‌شناختی افراد به ویژه دانشجویان اقدام نمود. مذهب می‌تواند چارچوبی را برای نظام روان‌شناختی فرد فراهم کند که او را از طریق تقویت نیروی خویشتنداری به حالتی پایدار در تعیین آرزوهای ذاتی و تعالی خود سوق دهد. چنانچه باورها، اعتقادات و مناسک

مذهبی به شکل درونی در ساختار روانی افراد قرار گیرد، می‌تواند دست‌کم وحدت‌یافتگی فرد را تضمین کند و آرزوهای درونی و تعالی خود، وی را فراهم نماید.

از بُعد پژوهشی پیشنهاد می‌شود نقش دیگر متغیرها مثل مسائل روانی، مسائل هیجانی، سبک‌های فرزندپروری در میزان اهداف و آرزوهای زندگی دانشجویان بررسی شود. همچنین برای تکمیل و تداوم پژوهش، پیشنهاد می‌شود پرسش‌نامه با هدف اعتباریابی بیشتر در دو یا چند جامعه با تفاوت‌های مذهبی، تحصیلی، جنسیتی، سنی، و... به صورت همزمان اجرا و نتایج به دست آمده با یکدیگر و با آرزوهای هم‌تراز بررسی شود. همین‌طور انتخاب شرکت‌کنندگان به صورت در دسترس می‌تواند اعتبار بیرونی پژوهش را تهدید کند، بنابراین پیشنهاد می‌شود در صورت امکان مطالعات آتی برای افزایش اعتبار بیرونی نمونه‌ها به صورت تصادفی انتخاب شوند. علاوه بر این در تحقیقات آینده از ابزارهایی بهره‌گیرند که با فرهنگ جامعه ایران سنخیت بیشتری داشته باشند. بهتر است ابزاری تهیه شود تا ارزیابی اولیه مذهبی دین‌داران را مورد بررسی قرار دهد. همچنین با طراحی مقیاس سنجش آرزوها، از یک سو می‌توان در راستای روان‌شناسی اسلامی در حیطه‌های شخصیت، هیجان و انگیزش گام برداشت و از سوی دیگر، می‌توان در قالب بسته‌های آموزشی و روان‌شناختی و به کاربردن آن برای سنین مختلف، به ارتقای سطح سلامت و آرزوهای ذاتی و تعالی خود افراد همت گماشت.

پژوهش حاضر با وجود تلاش و دقت در مراحل اجرا، همانند پژوهش‌های دیگر در حوزه علوم انسانی با محدودیت‌هایی روبه‌رو بوده است که باید در نظر گرفته شود. جامعه آماری این پژوهش را دانشجویان دانشگاه علامه طباطبائی تشکیل می‌دادند که به صورت در دسترس انتخاب شدند؛ لذا لازم است برای تعمیم نتایج جانب احتیاط را رعایت و از نمونه‌های معرف‌تر افراد جامعه استفاده کرد. از دیگر محدودیت‌های پژوهش حاضر می‌توان به محدودیت ابزار سنجش جهت‌گیری مذهبی اشاره نمود. ابزار به کار رفته در اینجا در پژوهش‌هایی مورد انتقاد قرار گرفته است. در این راستا، به درآمیختگی تعهد مذهبی و پیامدهای مذهبی و نیز ضعیف بودن چارچوب مبدا درونی و بیرونی که آلپورت مطرح کرده است، اشاره شده است. سوگیری و خودگزارشی در تکمیل پرسش‌نامه‌ها و همچنین عدم امکان یک مصاحبه تشخیصی جهت تعیین آرزوها، مذهب درونی و بیرونی دانشجویان جزء دیگر محدودیت‌های مهم این تحقیق می‌باشند.

- آذربایجان، مسعود (۱۳۸۲). تهیه و ساخت آزمون جهت گیری مذهبی با تکیه بر اسلام، قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- آزموده، پیمان، شهیدی، شهریار، دانش، عصمت (۱۳۸۶). رابطه بین جهت گیری مذهبی با سرسختی و شادکامی در دانشجویان. *مجله روان شناسی*، ۱۱ (۳۱)، ۶۰-۷۴.
- پرتو، مسلم (۱۳۹۴). نقش جهت گیری مذهبی و وضعیت اقتصادی-اجتماعی در تحول قضاوت اخلاقی. *فصلنامه علمی پژوهشی مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، دوره ۱ (۱)، شماره پیاپی ۱۰: ۱۱-۳۸.
- خداپناهی، کریم؛ خاکسار بلداجی، محمدعلی (۱۳۸۴). رابطه جهت گیری مذهبی و سازگاری روان شناسختی در دانشجویان. *مجله روان شناسی*، ۹ (۳)، ۳۰۹-۳۲۰.
- خدارحیمی، سیامک (۱۳۷۸). نقش مذهب در بهداشت روانی، روان درمانی و روان شناسی بالینی. *فصلنامه اصول بهداشت روانی*، ۱ (۴)، ۱۸۵-۱۹۸.
- خیر، محمد (۱۳۸۸). مقایسه اهداف زندگی در دانشجویان سال اول رشته های علوم تربیتی و روان شناسی در ایران و آمریکا. *مجله روان شناسی و علوم تربیتی*، ۳ (۳۹)، ۹۷-۶۹.
- رستمی نسب، عباسعلی؛ علوی، سید حمیدرضا؛ کریمی، منیره (۱۳۹۶). بررسی اثربخشی آموزش شادی با رویکرد اسلامی بر بهزیستی روان شناختی و جهت گیری مذهبی دانش آموزان مقطع متوسطه دوره دوم شهر کرمان. *فصلنامه علمی پژوهشی مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۲ (۴) شماره پیاپی ۵: ۴۷-۶۶.
- رفیعی هنر، حمید (۱۳۹۴). نقش آرزوها در رضایت از زندگی بر اساس مدل اسلامی عملکرد امل: یک بررسی مفهومی. *پژوهشنامه روان شناسی اسلامی*، ۱ (۱)، ۷۹-۱۰۹.
- سیدرضی (۱۳۸۷). *نهج البلاغه*. ترجمه جعفر امامی. قم: امام علی بن ابی طالب (ع).
- فولادچنگ، محبوبه، قدومی زاده، فاطمه (۱۳۹۴). واسطه گری جهت گیری مذهبی دانشجویان در رابطه بین الگوهای ارتباطی خانواده و گرایش به تفکر انتقادی. *فصلنامه علمی پژوهشی مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۱ (۱)، شماره پیاپی ۱۰، ۱۰۷-۱۳۲.
- قرآن کریم (۱۳۹۳). *کتاب مبین*، ترجمه مهدی الهی قمشه ای، تهران: ناشر ذکر مبین.
- کارشکی، حسین؛ گراوند، هوشنگ؛ دهقانی نیشابوری، محسن (۱۳۹۱). نقش شکاف بین اهداف و آرزوها و شان س دستیابی به آنها در شادکامی دانشجویان. *پژوهش های روان شناسی بالینی و مشاوره*، ۲ (۲)، ۱۳۳-۱۵۴.
- نوذری، جمشید؛ غلامی، یونس (۱۳۸۹). بررسی رابطه جهت گیری مذهبی و التزام عملی به اعتقادات اسلامی با سلامت روان دانشجویان. *دوفصلنامه علمی-تخصصی مطالعات اسلام و روان شناسی*، ۴ (۷)، ۴۱-۲۱.
- Aghili, M., & Venkatesh Kumar, G. (2008). Relationship between religious attitude and happiness among professional employees. *J Indian Academy Appl Psychol*, 34, 66-69.
- Alimardani, A., Alimardani, M., Beni, M., & Shajie, K. (2014). Relationship between religious attitude and happiness of physical education students of University of Qom. *International Journal of Sport Studies*, 4(7), 783-788.
- Backus, D. (2016). Increasing physical activity and participation in people with multiple sclerosis: a review. *Archives of physical medicine and rehabilitation*, 97(9), S210-S217.
- Baumeister, R. F. (1991). *Escaping the self: Alcoholism, spirituality, masochism, and other flights from the burden of selfhood*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (2009). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development (Original work published 1988)*: New York, NY: Basic Books.
- Brdar, I., Rijavec, M., & Miljković, D. (2009). Life goals and well-being: Are extrinsic aspirations always detrimental to well-being? *Psihologijske teme*, 18(2), 317-334.
- Brown, K. W., & Kasser, T. (2005). Are psychological and ecological wellbeing compatible? The role of values, mindfulness, and lifestyle. *Social Indicators Research*, 74, 349-368.
- Chang, W.-C. (2009). Religious attendance and subjective well-being in an Eastern-culture

- country: Empirical evidence from Taiwan. *Marburg Journal of Religion*, 14(1).
- Christopher, G., Ellison, J. D., Boardman, D.R., Williams, J. & Jackson, S. (1995). Religious involvement, stress, and mental health: Findings from the 1995 Detroit area study. *Social Forces*, Vol. 80, No. 1,215-249.
- Cox W. M. & Klinger, E. (2011). *Handbook of motivational counseling: Goal-Based Approaches to Assessment and Intervention with Addiction and Other Problems*, Second Edition. John Wiley & Sons.
- Cox, W. M. & Klinger, E. (2002). Motivational structure: Relationships with substance use and processes of change. *Addictive Behaviors*, 27(6). 92-94.
- Davis, J. A. (1996). The campus as a frog pond: An application of the theory of relative deprivation to career decisions of college men. *American Journal of Sociology*, 17-31.
- Deci, E. L. & Ryan, R. M. (2000). The «what» and the why. of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11,227-268.
- Dunn, L.L. & Shelton, M.M. (2007). Spiritual well-being, anxiety, and depression in antepartal women on bedrest. *Issues Ment Health Nurs*, 28(11):1235-1246 .
- Duriez, B. (2011). Understanding the effects of parental extrinsic versus intrinsic goal promotion on adolescent ethnic prejudice. *Journal of Social Psychology*, 151, 441-454.
- Duriez, B., Vansteenkiste, M., Soenens, B., & De Witte, H. (2007). The social costs of extrinsic relative to intrinsic goal pursuits: Their relation with social dominance and racial and ethnic prejudice. *Journal of Personality*, 75,757-782.
- Ghorbani, N., Watson, P., Zarehi, J., & Shamohammadi, K. (2010). Muslim extrinsic cultural religious orientation and identity: Relationships with social and personal adjustment in Iran. *Journal of Beliefs & Values*, 31(1), 15-28.
- Grouzet, F. M., Kasser, T., Ahuvia, A., Dols, J. M. F., Kim, Y., Lau, S.,... Sheldon, K. M. (2005). The structure of goal contents across 15 cultures. *Journal of personality and social psychology*, 89(5), 800-816.
- Grubbs, J. B., Wilt, J., Stauner, N., Exline, J. J., & Pargament, K. I. (2016). Self, struggle, and soul: Linking personality, self-concept, and religious/spiritual struggle. *Personality and Individual Differences*, 101, 144-152.
- Gull, F., & Dawood, S. (2013). Religiosity and subjective well-being amongst institutionalized elderly in Pakistan. *Health promotion perspectives*, 3(1), 124.
- Henderson-King, D., & Mitchell, A. M. (2011). Do materialism, intrinsic aspirations, and meaning in life predict students' meanings of education? *Social Psychology of Education*, 14(1), 119-134.
- Inglehart, R. (2010). Faith and freedom: Traditional and modern ways to happiness. *International differences in well-being*, 351-397.
- Joseph, S., & Linley, P. A. (2004). *Positive Therapy: A Positive Psychological Theory of Therapeutic Practice*: John Wiley & Sons Inc.
- Kasser, T. (1996). Aspirations and well-being in a prison setting. *Journal of Applied Social Psychology*, 26, 1367-1377.
- Kasser, T., & Ryan, R. M. (1993). A dark side of the American dream: Correlates of financial success as a central life aspiration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 410-422.
- Kasser, T., & Ryan, R. M. (1996). Further Examining the American Dream: Differential Correlates of Intrinsic and Extrinsic Coals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 280-287.
- Kasser, T., & Ryan, R. M. (2001). *Be careful what you wish for: Optimal functioning and the relative attainment of intrinsic and extrinsic goals*.

- Kasser, T., Ryan, R. M., Zax, M., & Sameroff, A. J. (1995). The relations of maternal and social environments to late adolescents' materialistic and prosocial values. *Developmental Psychology*, 31, 907-914.
- Kobasa, S. C., Maddi, S. R., & Zola, M. A. (1983). Type A and hardiness. *Journal of behavioral medicine*, 6(1), 41-51.
- Lucette, A., Ironson, G., Pargament, K. I., & Krause, N. (2016). Spirituality and religiousness are associated with fewer depressive symptoms in individuals with medical conditions. *Psychosomatics*, 57(5), 505-513.
- Maddi, S. R., Khoshaba, D. M., Harvey, R. H., Fazel, M., & Resurreccion, N. (2011). The personality construct of hardiness, V: Relationships with the construction of existential meaning in life. *Journal of Humanistic Psychology*, 51(3), 369-388.
- McHoskey, J. W. (1999). Machiavellism, intrinsic versus extrinsic goals, and social interest: A self-determination theory analysis. *Motivation and Emotion*, 23, 267-283.
- Metaweh, M., Ironson, G., & Barroso, J. (2016). The daily lives of people with HIV infection: a qualitative study of the control group in an expressive writing intervention. *Journal of the Association of Nurses in AIDS Care*, 27(5), 608-622.
- Michaelson, V., Brooks, F., Jirásek, I., Inchley, J., Whitehead, R., King, N.,... Pickett, W. (2016). Developmental patterns of adolescent spiritual health in six countries. *SSM-population health*, 2, 294-303.
- Mihaljevic, S., Aukst-Margetic, B., Karnicnik, S., Vuksan-Cusa, B., & Milosevic, M. (2016). Do spirituality and religiousness differ with regard to personality and recovery from depression? A follow-up study. *Comprehensive psychiatry*, 70, 17-24.
- Mohr, S., Perroud, N., Gillieron, C. (2010). Spirituality and religiousness as predictive factors of outcome in schizophrenia and schizo-affective disorders. *Psychiatry Research*. (In Press).
- Moughrabi, F. (1995). Islam and religious experience. *Handbook of religious experience*, 72-86.
- Neyrinck, B., Vansteenkiste, M., Lens, W., Duriez, B., & Hutsebaut, D. (2006). Cognitive, affective and behavioral correlates of internalization of regulations for religious activities. *Motivation and Emotion*, 30(4), 321-332.
- O'Connor, D. B., Cobb, J., & O'Connor, R. C. (2003). Religiosity, stress and psychological distress: No evidence for an association among undergraduate students. *Personality and Individual Differences*, 34(2), 211-217.
- Olson, M. M., Trevino, D. B., Geske, J. A., & Vanderpool, H. (2012). Religious coping and mental health outcomes: An exploratory study of socioeconomically disadvantaged patients. *Explore*, 8(3), 172-176.
- Pargament, K. I. (2001). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*: Guilford press.
- Pervin, L. A. (2015). *Goal concepts in personality and social psychology*: Psychology Press.
- Ramirez, S. P., Macêdo, D. S., Sales, P. M. G., Figueiredo, S. M., Daher, E. F., Araújo, S. M.,... Carvalho, A. F. (2012). The relationship between religious coping, psychological distress and quality of life in hemodialysis patients. *Journal of psychosomatic research*, 72(2), 129-135.
- Ryan, R. M., Rigby, S., & King, K. (1993). Two types of religious internalization and their relations to religious orientations and mental health. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 586-596.
- SabzehAra, M., Ferguson, Y. L., Sarafraz, M. R., & Mohammadi, M. (2014). An investigation of the associations between contingent self-worth and aspirations among Iranian university students. *The Journal of social psychology*, 154(1), 59-73.
- Safavi, M., Fesharaki, M., Oladrostam, N., & Fatahi, Y. (2016). An investigation of the

- relationship between spiritual health and depression, anxiety, and stress in patients with heart failure. *Health, Spirituality and Medical Ethics*, 3(2), 2-7.
- Sagiv, L., Roccas, S., & Hazan, O. (2004). Value pathways to well-being: Healthy values, valued goal attainment, and environmental congruence. *Positive psychology in practice*, 68-85.
- Schnell, T., & Becker, P. (2006). Personality and meaning in life. *Personality and Individual Differences*, 41(1), 117-129.
- Sheldon, K. M., Sheldon, M. S., & Osbaldiston, R. (2000). Prosocial values and groupassortation within an N-person prisoner's dilemma. *Human Nature*, 11, 387-404.
- Shreve-Neiger, A. K., & Edelstein, B. A. (2004). Religion and anxiety: A critical review of the literature. *Clinical psychology review*, 24(4), 379-397.
- Snoep, L. (2008). Religiousness and happiness in three nations: A research note. *Journal of Happiness Studies*, 9(2), 207-211.
- Thgersen-Ntoumani, C., Ntoumanis, N., & Nikitaras, N. (2010). Unhealthy weight control behaviours in adolescent girls: A process model based on self-determination theory. *Psychology and Health*, 25(5), 535-550.
- Thistlethwaite, D. L., & Wheeler, N. (1966). Effects of teacher and peer subcultures upon student aspirations. *Journal of Educational Psychology*, 57(1), 216-235.
- Tiliopoulos, N., Bikker, A. P., Coxon, A. P., & Hawkin, P. K. (2007). The means and ends of religiosity: A fresh look at Gordon Allport's religious orientation dimensions. *Personality and Individual Differences*, 42(8), 1609-1620.
- Veenhoven, R. (2003). Hedonism and happiness. *Journal of Happiness Studies*, 4, 437-457.
- Watson, P., Milliron, J. T., Morris, R. J., & Hood, R. W. (1994). Religion and rationality: II. Comparative analysis of rational-emotive and intrinsically religious irrationalities. *Journal of psychology and Christianity*, 13 (4), 373-384.
- Wulff, DM. (1997). *Psychology of religion*. 2nd edition, John Wiley & Sons Inc.
- Yoon, D.P. & Lee, E.K. (2007). The impact of religiousness, spirituality, and social support on psychological well-being among older adults in rural areas. *J Gerontol Soc Work*, 48(3e4):281-298.
- Zimmer, Z., Jagger, C., Chiu, C.-T., Ofstedal, M. B., Rojo, F., & Saito, Y. (2016). Spirituality, religiosity, aging and health in global perspective: A review. *SSM-population health*, 2, 373-381.